

УДК 343.983.2:343.98:343.541

Симоненко Наталія Олександрівна –
здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін факультету № 2
Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ МИНУЛИХ РОКІВ

Проаналізовано теоретичні проблеми використання поліграфа в Україні. Визначено умови застосування поліграфа під час досудового розслідування згвалтувань минулих років та запропоновано алгоритм дій проведення такого обстеження.

Ключові слова: розслідування згвалтувань минулих років; розслідування; поліграф; експерт-поліграфолог; підекспертна особа; слідчі (розшукові) дії; судова експертиза; психофізіологічна експертиза з використання поліграфа.

Відповідно до звіту Генеральної прокуратури України про кримінальні правопорушення станом за 2013–2015 рр. обліковано 1235 згвалтувань, потерпілими в цих злочинах визнано 1195 осіб, загинуло 20. Значна кількість таких злочинів залишається нерозкритими, адже повідомлень про підозру вручено лише 843 особам і тільки 55 % кримінальних проваджень було направлено до суду з обвинувальним актом. Це можна пояснити низкою причин, серед яких: низька якість першочергових слідчих (розшукових) дій, неповне висунення та неякісна перевірка версій про осіб, які вчинили злочин, а також недостатнє використання науково-технічних засобів. Складність розслідування цієї категорії злочинів нерідко полягає в тому, що потерпілі виявляють нещирість, відмовляються від поданої заяви про злочин тощо.

У такому разі ефективним видається використання науково-технічного приладу – поліграфа, значущість

застосування якого під час досудового розслідування переконливо доведено слідчою практикою у понад 100 країнах світу. Однак на цей час в Україні повноцінний процес застосування поліграфа у кримінальному провадженні гальмується, причиною чого є відсутність законодавчого закріплення цього науково-технічного приладу.

Таким чином, актуальність пропонованої статті полягає в тому, що відсутність спеціальних законодавчих актів, які дають право визнавати доказами результати дослідження за допомогою поліграфа, стоїть на заваді науковим пошукам з цієї проблематики. Це не дозволяє повною мірою використовувати можливості такого методу для збору доказів під час досудового розслідування, особливо коли це стосується розслідування зґвалтувань минулих років. Тому дослідження використання поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років потребує подальшого наукового дослідження та нормативного регулювання.

Окремі аспекти використання поліграфа у кримінальному судочинстві досліджували такі вчені, як Р. С. Белкін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. Я. Дідик, Н. С. Карпов, О. І. Клевцов, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Т. А. Лешкович, О. В. Лускатов, О. І. Мотлях, Д. А. Мовчан, Т. Ф. Моїсєєва, Ж. Ю. Половнікова, О. М. Скрябін, В. М. Тertiшник, В. Ю. Шепітько та інші. Однак через те, що використання поліграфа наразі законодавчо не врегульовано, ця тема залишається актуальною для подальшого дослідження.

Метою пропонованої увазі статті є аналіз питання щодо використання поліграфа в кримінальному судочинстві, а особливо під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років та важливості даних, отриманих проведенням психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Для досягнення зазначеної мети визначено певні завдання: висвітлити стан та правові підстави застосування поліграфа в Україні;

обґрунтувати доцільність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа;

довести ефективність обов'язкового застосування поліграфа під час розслідування згвалтувань минулих років;

запропонувати алгоритм дій у перебігу дослідження за допомогою поліграфа під час розслідування згвалтувань минулих років.

Наразі проблема поліграфічних досліджень в Україні та перспектива їх використання в кримінальному судочинстві є актуальною, оскільки немає окремого закону, який би чітко регламентував його використання. Незважаючи на відсутність такого закону, «детектор брехні» досить часто використовують для психологічного відбору кандидатів на відповідні посади під час працевлаштування.

Засадами для широкого застосування поліграфа правоохоронними органами є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ, (де в ст. 8 визначено право органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допитувати осіб за їх згодою, але інформацію, отриману в такий спосіб, суд не приймає як доказ, вона лише слугує орієнтиром для збору офіційних доказів та Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ, що регламентує застосування поліграфа як один з методів дослідження, які використовує судовий експерт, проте така судова експертиза з використання поліграфа призначається лише на розсуд суду. Прийняття окремого закону та внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо використання поліграфа сприятиме вирішенню низки питань, зокрема конкретизації сфери та порядку застосування цього науково-технічного приладу й визначенню ролі отриманих результатів психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа в системі доказів у кримінальному процесі.

Серед учених-криміналістів і практиків досить часто постає питання про значущість застосування поліграфа саме під час розслідування нерозкритих злочинів (особливо згвалтувань минулих років, оскільки час, який минув після вчинення злочину, може негативно позначитися на якості та достовірності відтворення конкретних деталей кримінального правопорушення, які переважно є вирішальними.

Проте, більшість науковців підтримує позицію щодо необхідності використання поліграфа у правоохоронній діяльності. Так, Т. Ф. Моїсєєва визнає безперечною значущість проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа під час розслідування злочинів для отримання переважно орієнтувальної інформації [1, с. 26].

З психологічної позиції, як визначив П. Д. Біленчук, науково доведено, що пам'ять людини є психологічним процесом, який складається з трьох основних стадій: сприйняття запам'ятовування та відтворення. Дві перші стадії формують у нервовій тканині головного мозку нервові зв'язки (утворення). Уявні образи минулого в клітинах мозку зберігаються у формі так званих асоціативних зв'язків. Запам'ятовування та сприйняття, має вибірковий характер: людина запам'ятовує не все, що сприймає, а те, що викликає у неї глибокі хвилювання або є важливим для неї [2, с. 157].

За наявності в пам'яті підекспертної особи ідеальних слідів відображення події минулого експерт-поліграфолог застосовує спеціальні стимули, які мають виявити інформаційні сліди відображення та дозволять визначити їх походження. Поліграф зафіксує стійкі психофізіологічні реакції підекспертної особи, а кількість повторів одного й того ж запитання експертом-поліграфологом у різних тестових варіаціях зменшить імовірність ознак випадкового збігу даних, отриманих на комп'ютерних поліграмах [3, с. 508–509]. Науково обґрунтовано, що поліграф – це комп'ютерний апаратно-програмний комплекс, який дозволяє відслідковувати динаміку психофізіологічних реакцій досліджуваної особи під час застосування поліграфологом тестових запитань (стимулів) та перетворення отриманих фізіологічних показників активності в електричні сигнали, що відображаються у вигляді графіків (поліграм) [4, с. 100]. Психофізіологічними показниками, які реєструє поліграф, є: ритм дихання, рівень кров'яного тиску, інтенсивність потовиділення, а деякі детектори здатні також фіксувати напруженість голосових зв'язок, розширення капілярів, реакцію зіниць очей тощо.

На думку О. І. Мотляха, проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є ефективним для отримання криміналістично значущої інформації в розслідуванні конкретного кримінального правопорушення, зокрема нерозкритих злочинів минулих років. Також науковець зазначає, що застосування цього науково-технічного приладу в кримінальному судочинстві створює додаткові засади для пізнання досудовим слідством того, що перебуває за межами звичайних людських можливостей і здібностей (знань, умінь, навичок, практики тощо). Таким чином, ігнорування використання сучасних науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності України (поліграфа в кримінальному судочинстві) обмежує належне і своєчасне розслідування зареєстрованого кримінального правопорушення [5, с. 206–209].

Стосовно досудового розслідування згвалтувань минулих років варто зазначити, що перевірку на поліграфі обов'язково потрібно запропонувати як підозрюваній, так і потерпілій особі.

Поліграфолог Ж. Ю. Половнікова наголошує на важливості перевірки з використанням поліграфа підозрюваної особи, оскільки це дає змогу:

звужити коло підозрюваних і причетних до події розслідуваного злочину осіб;

визначити ймовірну роль підекспертної особи в організації, підготовці та вчиненні конкретного злочину;

оцінити достовірність інформації, яку повідомляє підекспертна особа, на основі чого висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи певних її обставин;

здобути оперативно значущу інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо;

отримати фактичні дані, матеріальні докази та інші відомості для своєчасного проведення оперативно-розшукових дій і слідчих заходів, а також виявлення, припинення, запобігання й розкриття злочинів тощо.

Також застосування поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій є досить важливим і допомагає визначити:

достовірність показань підекспертної особи щодо обставин конкретного злочину;

коло осіб, причетних до злочину, або тих, які мають інформацію щодо конкретного кримінального правопорушення; місцеперебування матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, зокрема безпосередньо під час обшуку;

правдивість показань свідків, достовірність інформації, отриманої від очевидців, потерпілих чи заявників тощо [6].

Таким чином, перевірка на поліграфі дозволяє не лише визначити найбільш перспективні напрями досудового розслідування кримінального провадження, а й сприяти особам, не причетним до злочину, проте підозрюваним у ньому, у доведенні своєї презумпції невинуватості.

Застосовувати поліграф доцільно й під час допиту потерпілої від зґвалтування особи, оскільки анкетування працівників правоохоронних органів виявило, що потерпіла особа може вдатися до обмови з метою шантажу. Судово-медична експертиза спроможна встановити лише факт статевого акту, виявити ознаки фізичного насильства, факт безпорадного стану, оцінити медичні наслідки злочину – розлад здоров'я, настання вагітності, зараження венеричною хворобою тощо, однак не може надати достатніх підстав вважати, що між підозрюваною та потерпілою особою відбувся факт зґвалтування. Саме тому психофізіологічну експертизу потерпілої особи також потрібно проводити з використанням поліграфа.

Серед умов застосування поліграфа під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років як підозрюваної, так і потерпілої особи варто визначити такі:

1) психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа має призначати слідчий за умови добровільної згоди підекспертної особи за ухвалою слідчого судді. Принципом застосування поліграфа потрібно вважати ст. 28 Конституції України, у ч. 2 якої закріплено вільну згоду людини на медичне обстеження, а ч. 3 встановлено, що жодну людину без її згоди не можна піддавати медичним, науковим чи іншим дослідям. Використання поліграфа в такому разі охоплює дефініція «інші досліді»;

2) обов'язкова відеофіксація (до кадру має потрапляти і особа, яку перевіряють, і поліграфолог);

3) відмова від проходження такої психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа не є підставою для визнання підекспертної особи винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння, однак цю інформацію фіксують у протоколі слідчої (розшукової) дії;

4) результати досліджень на поліграфі мають орієнтовне значення під час досудового розслідування зґвалтувань минулих років;

5) психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа повинні проводити експерти-поліграфологи відповідної кваліфікації за спеціально підготовленими методиками.

Узагальнюючи, слід визначити алгоритм дій проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа під час досудового розслідування зґвалтування минулих років:

1. Надати експерту-поліграфологу всю доступну інформацію про факт зґвалтування, протоколи проведення слідчих (розшукових) дій, а також інформацію про особу, яка підлягає дослідженню на поліграфі. Це допоможе поліграфологу підготувати запитання для опитування (дослідження) особи.

2. Провести передтестову бесіду, що полягає в ознайомленні особи з її правами та засвідченні згоди на проходження дослідження за допомогою поліграфа. Під час передтестової бесіди потрібно уточнити у особи, що їй відомо про вчинене зґвалтування, а також ознайомити з особливостями проведення цієї процедури.

3. Безпосередньо провести тестування кваліфікованим поліграфологом.

На розгляд до Верховної Ради України Комітетом з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин подано «Проект Закону про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі» від 17 лютого 2016 р. № 4094. Його прийняття дозволить законодавчо вирішити питання щодо позиції слідчого під час застосування поліграфа, а

також надасть можливість під час досудового розслідування перевіряти отримані свідчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Моисеева Т. Ф. Проблемы использования полиграфа в судебной экспертизе / Т. Ф. Моисеева // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 черв. 2010 р.). – Київ : Еліт Прінт, 2010. – С. 24–27.
2. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтєвський та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – Київ : Право, 1997. – 256 с.
3. Дідик В. Я. Огляд практики використання поліграфа («детектора брехні») / В. Я. Дідик, А. А. Бова // Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. – Київ : Рад. шк., 1999. – Т. 12. – С. 506–510.
4. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія / [П. Д. Біленчук, О. І. Мотлях, О. М. Рибальченко, І. П. Усіков] ; за ред. П. Д. Біленчука. – Київ : Атіка, 2013. – 419 с.
5. Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років / О. І. Мотлях // Порівняльно-аналітичне право : зб. наук.-практ. матеріалів. – 2015. – С. 206–209.
6. Половникова Ж. Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины [Электронный ресурс] / Ж. Ю. Половникова. – Режим доступа: <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm>. – Загл. с экрана.